

КРИТИКА И ХУМАНИЗЪМ

кн. 63, брой 2/2025

ПРАГМАТИЗМЪТ и неговият отзвук

Прагматизмът и неговият отзвук

Георги Илиев, Милена Якимова, Димитър Вацов	
Уводни думи	7

Епистемологически и семиотичен прагматизъм

Джовани Мадалена	
Научен и несциентистки: богатият реализъм на прагматизма	13
Димитър Щ. Димов	
Прагматистката максима между увереността и критическото съмнение: поглед към реализма на Пърс	29
Георги Илиев	
Перспективизмът на Чарлс Сандърс Пърс	47
Яким Петров	
Континуум и срез: философско изслушване на Делъоз и Бадю (с постоянно позоваване на Чарлс С. Пърс)	69
Мартина Минева	
Абдукция vs. абдуктивна индукция: от демаркация към отношение	95

Тодор Полименов

„Философските проблеми възникват, когато езикът празнува“: късният Витгенщайн за отношението между философска теория и всекидневна практика	111
---	-----

Социологически и социално-критически прагматизъм

Милена Якимова	
Що е социално действие: по Джордж Хърбърт Мийд и Джон Дюи	123
Александър Феодоров	
Обществената философия на Джосая Ройс	141

Владимир Пачеманов

Прагматизмът, историята и модусите на опрощаване
на Робърт Брандъм..... 161

Меги Попова

Прагматизиране на практическия разум?
Универсализмът на Хабермас и гравитацията на контекста..... 175

Давид Кюранов

Как родителските нагласи и поведение оформят
трите функции на образованието: квалификация, социализация
и субектификация 193

Светла Маринова

„Социология на загубата“. Критическа перспектива 213

Станул Грозев

Към ранната история на прагматизма в България (1902–1939)..... 233

Речевите актове и техните ефекти

Юджи Нишияма

Творческата и зловеща сила на лъжата: философията
и политиката на неистината 247

Yuji Nishiyama

The Creative and Sinister Power of Lying: The Philosophy
and Politics of Falsehood..... 261

Димитър Вацов

Модалната аналитика на Дарин Тенев
(Студия върху монографиите на Тенев *Три лекции върху Хайдегер. Модалност и индексичност в Битие и време и Лабиринтът на модалностите*) 273

Критики към прагматизма

Васил Видински

Подготовка за бъдещето на *Homo sapiens technicus* 307

Евгени Латинов

Ръсел и прагматизмът 327

Рецензии и събития

Ребека Джили

Рецензия за книгата на Джовани Мадалена *Философията на жеста. Ново приложение на предишни знания*, публикувана през 2025 г. (Превод от итал. Елица Попова. София: Издателски център „Боян Пенев“) 337

Боян Знеполски

Изследването на дигиталните неравенства като увод в дигиталната социология (Рецензия за сборника Стоилова, Р. (съст.) (2025) *Дигитални неравенства*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“)..... 343

Иван Младенов

Идея, отношение и точност (Лекция, изнесена на 12 април 2025 г. по повод откриването на Институт за изучаване на американска философия и семиотика) 347

Авторите в броя 359

Резюмета на английски език..... 367

Съдържание на английски език 385

Тодор Полименов

„ФИЛОСОФСКИТЕ ПРОБЛЕМИ ВЪЗНИКВАТ, КОГАТО ЕЗИКЪТ ПРАЗНУВА“: КЪСНИЯТ ВИТГЕНЩАЙН ЗА ОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ФИЛОСОФСКА ТЕОРИЯ И ВСЕКИДНЕВНА ПРАКТИКА

1. Витгенщайн в контекста на философията на XX век

Днес името на Витгенщайн се свързва с две донякъде противоположни направления в аналитичната философия. Редом с Фреге и Ръсел ранният Витгенщайн се приема за един от основоположниците на т. нар. „философия на идеалния език“, превърнала се под влиянието на логическия емпиризъм на Виенския кръг (от края на 20-те години на XX век до избухването на Втората световна война) в мащабно интелектуално движение и продължила своето развитие след войната (макар и с известен критичен поглед назад) при автори като Куайн в САЩ. Докато Фреге създава съвременната формална логика и полага основите на логическата семантика, извършвайки същевременно т. нар. „обрат към езика“ в рамките на своята философия на математиката, а Ръсел пръв прилага новата логическа теория като инструмент за анализ на философски въпроси, Витгенщайн развива в ранната си и единствено публикувана приживе книга *Логико-философски трактат* (ЛФТ) [1918] един начин на философстване, който – ако го формулираме малко по-остро – оставя цялата предходна философия да изглежда остаряла. Тук ключовото понятие е това за „критика на езика“ (разбрана в случая като логически анализ на нашето говорене за света). Обратно, късната философия на Витгенщайн, която става известна най-напред през 30-те години вследствие на неговата преподавателска дейност в Кеймбридж и която намира израз във втората му, публикувана две години след смъртта му, книга *Философски изследвания* (ФИ) [1953] (работата над която се простира от началото на 30-те до средата на 40-те години), бележи началото на второто основно направление в аналитичната традиция, на т. нар. „философия на обикновения език“. Изхождайки от наблюдението, че всяко конструиране на идеални езици предполага разбирането на

Критика и хуманизъм, кн. 63, бр. 2/2025

естествени такива, в чиито рамки като метаязык идеалните езици тепърва биват въвеждани и обяснявани и съответно стават разбираеми, философията на обикновения език се насочва към описание и анализ на практика на говорене и мислене в жизнения свят на човека и изоставя изискването за една криеща се „зад“ или „под“ ситуационната употреба на езика универсална логика. Нещо повече, докато в случая на философията на идеалния език Витгенщайн, макар и изключително всеобхватен и радикален, се явява преди всичко като продължител на традицията на Фреге и Ръсел, то в този на философията на обикновения език той е първият, който из основи пренасочва перспективата на философския анализ, като изважда въпроса за езиковата практика от периферно място, традиционно заемано от него (напр. в стандартното разграничение между синтаксис, семантика и прагматика), и го поставя в центъра на философския интерес. Тук той е воден не от желанието за пълнота и изчерпателност, а от новото разбиране за – ако мога така да се изразя – логическата фундаменталност на практиката, т.е. за нейната основополагаща роля за възникването на семантични измерения на езика.

2. Витгенщайн и Остин

Въпреки че късният Витгенщайн поставя началото на философията на обикновения език, част от авторите от тази традиция, излезли на философската сцена след края на Втората световна война, изоставят неговия подход на въздържане от генерализации и ограничаване до описания на езикови практики. Особено показателен в това отношение е Джон Остин (една от фигурите, основала заедно с Гилбърт Райл т. нар. „Оксфордска школа“). Остин се дистанцира изрично от радикалния отказ на Витгенщайн от систематика, следващ според Остин от постулирането на една безкрайна вариативност на вербалното поведение. Той смята, че колкото и разнообразни да са езиковите игри или езиковите практики, това не би могло да бъде аргумент срещу търсенето на езикови типове и въвеждането на езикови класификации. Дори начините на употреба на езика да са десетки, стотици или хиляди, оттук не следва, че те са неизброими и неподатливи на систематизация – по същия начин, по който огромното разнообразие от бръмбари не е мотив срещу установяването на подобия и различия между тях и групирането им във видове и родове (Austin, 1956, р. 221). Някои съвременни автори виждат значителен напредък в систематичния подход на Остин спрямо този на късния Витгенщайн (срв. Meggle, 2010, § 2.4).

За да преценим дали това е действително така, е нужно да обърнем внимание на целите на Витгенщайн и Остин. Ние трябва да видим дали тези цели все пак не са различни и, ако да, дали това не обуславя различни подходи за оптималното им постигане. Както в ЛФТ, където Витгенщайн не се стреми да изгради логическа теория, а желае по-скоро да очертае

Тодор Полименов: Философските проблеми възникват...

един път за решаване на философски проблеми (макар и там още да вярва, че този път може да бъде извървян веднъж завинаги, като тогава, на неговия край, философските проблеми ще изчезнат), така и във ФИ той няма за цел да изложи *теория* за (функционирането) на езика, а се опитва да ни въведе в – и подтикне към – един *метод* на философстване (макар и вече убеден, че с това философските проблеми не изчезват окончателно, така че целта се състои единствено в придобиване на една нагласа или подход към тях, при които, колкото и пъти те да се появят отново, ние бихме били в състояние да ги накараме да изчезнат – това означава: да ги погледнем от такава перспектива, в която се вижда, че те са възникнали като такива само защото сме били изкушени в разсъжденията си да поемем в неправилна посока).

3. Философска теория vs. философска практика

Опозицията между (философска) теория и метод (на философстване) е първият пункт, на който бих искал да обърна внимание. Тя следва да ни приближи към характера на философията на късния Витгенщайн. Става въпрос за обстоятелството, че за разлика например от Остин, който се опитва да развива една философия на езика като *теория за речевите актове* и съответно въвежда множество разграничения и кореспондиращ им концептуален апарат, късният Витгенщайн се стреми да *практикува* философията като вид „терапия“, а именно философска терапия, която ни позволява да се освободим от самите философски проблеми. Той, така да се каже, не прави „философия на езика“, а „философия“, т.е. не обяснява как функционира езикът, а дава примери за внимателно вглеждане и описание на конкретни езикови ситуации, което не допуска възникване на философски проблеми. Затова не е учудващо, че във ФИ изобщо не биват въвеждани технически термини, ако изключим някои специфични словосъчетания като „езикова игра“ („Sprachspiel“), „семейна прилика“ („Familienähnlichkeit“) и още няколко подобни, които имат подчертано несистематичен характер. Нещо повече, там последователно биват релативирани границите между някои основополагащи термини от ЛФТ като „име“, „изречение“, „значение“, „именуване“ и др., защото именно универсализирането на тези граници и приемането им за абсолютни поражда привидни проблеми.

4. Методът на ФИ в сравнение с този на ЛФТ

На този фон бих искал да оставя открит въпроса дали методът на късния Витгенщайн не е все пак по-подходящ за постигането на целите на ФИ от системната идея и терминологичния арсенал на Остин. Във всеки случай радикално несистематичният подход на Витгенщайн прави ФИ, от една страна, трудни за разбиране, от друга обаче, същевременно и лесни.

Критика и хуманизъм, кн. 63, бр. 2/2025

Сравнението с ЛФТ би могло да онагледява това. ЛФТ е също трудно разбираемо съчинение. Дори автори на коментари върху него признават, че не разбират всичко, за което се говори там (срв. Tetens, 2009, p. 5). Документирани са и трудностите на Фреге да разбере ЛФТ¹. Самият Витгенщайн си дава сметка за това. В едно писмо до Лудвиг фон Фикер от края на 1919 г. той пише:

Сигурно ще Ви бъде от помощ, ако Ви напиша няколко думи за моята книга, понеже – както определено смятам – едва ли ще имате особена полза от нейния прочит. Това е така, защото няма да я разберете; съдържанието ще Ви се стори съвсем чуждо. В действителност то не Ви е чуждо, защото смисълът на книгата е етически. Преди исках да добавя в предговора едно изречение, което в момента на практика не се намира там, но което ще Ви напиша сега, понеже то, както ми се струва, ще Ви послужи като ключ. Аз исках да напиша следното: моето съчинение се състои от две части – от това, което е налице в него, и от всичко онова, което *не* написах. И тъкмо тази втора част е важната. А именно – чрез моята книга етическото се ограничава, така да се каже, отвътре; и аз съм убеден, че то, *строго*, може да се ограничи САМО така. Накратко: аз мисля, че всичко онова, което *мнозина* днес *бълнуват*, аз определих в моята книга, като мълча за него. И затова книгата казва, ако не греша, много неща, които Вие самият искате да кажете, но може би няма да забележите, че те са казани в нея. Сега бих Ви препоръчал да прочетете *предговора* и *заклучението*, тъй като те изразяват смисъла най-непосредствено. (Wittgenstein, 1980, p. 96 *et seq.*)

На ЛФТ е присъща следователно следната трудност. Ходът на аргументацията е трудно разбираем и на места дори неразбираем, но поне е ясно откъде се тръгва и докъде следва да се стигне. Началото, посоката и крайната цел са описани в предговора, а заключението съдържа описание на резултата. Тръгва се от твърдения за *света*, минава се през темите за образите, в които го мислим, и езика, на който артикулира това мислене, изяснява се логиката на езика и се достига накрая до един „правилен поглед към света“ („richtige Sicht der Welt“, срв. края на ЛФТ 6.54). С други думи, ЛФТ предлага един път, който има ясна начална точка и определен край, макар и отделните стъпки по него да изглеждат трудно проследими.

Ситуацията с ФИ е диаметрално противоположна. Не само изборът на начална точка не е ясен, но и текстът няма край. За сметка на това отделните стъпки изглеждат прости и разбираеми. Проблемът е, че не е ясно накъде отвеждат и съответно за какво е всичко това. Обстоятелството, че текстът няма край, не е обусловено само от факта, че при ФИ имаме работа с ръкопис, който, както изглежда, е останал незавършен, а по-скоро от самия характер на текста. ФИ ни въвеждат в един метод. Овладеем ли го веднъж, ние бихме могли да прекъснем четенето на произволно място, без да загубим нищо съдържателно. Оттук нататък е важно единствено да

Тодор Полименов: Философските проблеми възникват...

можем сами да го практикуваме. Ето защо ФИ нямат и не могат да имат крайната точка в смисъла на съдържателна позиция – като някакъв вид знание или разбиране.

Що се отнася до предговора на ФИ, то той е подписан в 1945 г. и хвърля поглед назад към възникването на текста². За разлика от предговора на ЛФТ този на ФИ не дава информация относно смисъла на текста (срв. също Kienzler, 2007, p. 20). В него като теми се споменават „понятието за значение, за разбиране, за изречение, за логика, основите на математиката, състоянията на съзнанието и други“. За някои от тези неща изобщо не става дума в текста, например за „основите на математиката“. За други – само отдалечено, например за логиката. За трети като „състоянията на съзнанието“ – предимно в други ръкописи, които първите съставители на текста публикуват като т. нар. „Част II“ на ФИ – решение, което не бива следвано в по-новите издания.

Отделните ходове във ФИ не създават обаче – в противоположност на тези в ЛФТ – проблеми за разбирането. Те са до голяма степен поредица от примери за прости езикови ситуации, към които се задават множество въпроси. Въпросите са разиграни под формата на диалози между въображаеми опоненти. Диалозите минават без техническа терминология и са проведени на езика на нашата всекидневна практика. Неяснотата на ФИ следователно е различна от тази на ЛФТ. Докато там трудно разбираеми са, както казахме, ходовете в аргументацията, но за сметка на това пътят на аргументацията има ясно начало и край, то тук отделните разсъждения, от една страна, са разбираеми, но от друга, не е ясно с каква цел се правят и към какви знания следва да ни отведат.

5. Универсални истини и индивидуален опит

Един важен аспект на ФИ е формата на изложение, с която Витгенщайн си служи. Тя заема междинно място между философската проза и литературата (вече беше споменат диалогичният характер на текста, при който на места могат да бъдат различни двама, трима и повече събеседници, срв. Pichler, 2004, p. 19). В биографичната си скица за Витгенщайн Георг Хенрик фон Вригт (v. Wright, 1982, p. 43) прави предположение, че съчиненията на Витгенщайн ще принадлежат един ден към класическите текстове на немската проза. Това предположение е оправдано, както ми се струва, преди всичко по отношение на ФИ. Въпреки съдържателното си богатство – и въпреки изричното подчертаване, че това не е учебник, – ЛФТ изглежда прекалено технически (особената номерация на твърденията подсилва това впечатление). Обратно, литературната форма на ФИ въвлича читателя в един диалог, в който на пръв поглед убедителни схващания за езика биват конфронтирани с конкретни примери за езиково поведение, които ту (привидно) подкрепят схващанията, ту (изглежда, че) ги поставят под въпрос, но които във всеки случай ни правят част от една

Критика и хуманизъм, кн. 63, бр. 2/2025

обстановка, която ни предава индивидуален опит, подобен на този, който се получава при четенето и преживяването на литературни произведения. Тук ключовото понятие не е „знание“, а „опит“ – в случая преди всичко опит в наблюдаване на езикови феномени (за литературната форма на ФИ срв. Gabriel, 1990, p. 45 *et seq.*). Това не означава, че в текста няма аргументи. Напротив, всеки от събеседниците постоянно дава такива. Само дето тези аргументи не са от такъв вид, че да достигат до дефинитивни отговори със статута на философски тези. Също е характерно, че Витгенщайн оставя всеки от събеседниците да развие собствената си позиция от нейната най-силна страна. Това е така, защото при философията целта не е да опровергаем и съответно победим опонента си (така да се каже, да се разправим веднъж завинаги с него), а да го разберем. Философията *à la* Витгенщайн има работа с разбиране на нещо, а не с тържествуване над някого. И тъкмо тук литературната форма и философската практика вървят ръка за ръка.

6. Темите на ФИ

След тези бележки, които имаха за цел да акцентират върху някои аспекти от спецификата на късната философия на Витгенщайн, вече можем да преминем към същинския въпрос, който ни интересува тук, а именно как да разбираме цитираното в заглавието твърдение. Какво означава „езикът да празнува“? И как можем да си представим противоположността на това състояние? Дали тя е това „езикът да работи“?

В предговора Витгенщайн казва, че е искал да напише книга, в която ходът на разсъждението напредва плавно от една тема към следващата, признавайки същевременно, че не е успял да постигне това. За ФИ е характерна следователно определена фрагментарност. Причината за нея не се корени, разбира се, само във външни обстоятелства, но и – както вероятно е станало ясно и както самият Витгенщайн също допуска – в особеностите на философския метод, който той практикува. И все пак. Въпреки че текстът на ФИ не предлага „съдържание“, „план“ или „скица“ на проблематиката, ние можем да реконструираме определени по-големи тематични кръгове, през които „фрагментите“ преминават (срв. напр. коментара на Кинцлер (Kienzler, 2007), който си поставя за цел – за разлика от други коментари, които се разпиляват в детайли³, – да покаже, че във ФИ може да бъде открито единна сюжетна линия, водеща разсъждението). §§ 1–64 се занимават с различни подвеждащи представи за езика и с въпроса как може да се реагира срещу тях. §§ 65–133 въвеждат перспективата за „семеините прилики“ (65–88), обсъждат през нея въпроса за логиката и същността на езика (89–107) и което е особено важно за нас, очертават един нов начин на философстване или една нова нагласа към философските проблеми (108–133). Това е основно частта, която е важна за нас. Проблематиката продължава по-нататък с въпроса за разбирането

Тодор Полименов: Философските проблеми възникват...

и прилагането на езика („следването на правила“) (§§ 134–242), с въпроса за „личния език“ (§§ 243–315), след което §§ 316–693 обсъждат в доста по-свободна форма т. нар. „психологически“ понятия като „мисля“, „представям си“, „желая“, „има предвид“ и трудностите, на които – обратно на очакванията, които бихме могли да имаме, изхождайки от традиционни философски разбирания, – се натъкваме, когато се опитаме да опишем езиковите игри, които ги съдържат.

7. Традиционната философия и „празненството“ на езика

§ 38, където се появява твърдението, че „философските проблеми възникват, когато езикът *празнува* [*feiert*]“, се намира в началната тематична част на ФИ. Във всеки случай доста преди ключовите за новия философски метод §§ 108–133. Преди § 38, за философия – и то по-скоро опосредствено – става въпрос само в §§ 2, 11 и 15.

§ 2 започва с твърдението, че „всяко философско понятие за значение е у дома си в една примитивна представа за начина, по който езикът функционира“. Това означава, че когато философите говорят за „значение“, те се ориентират към много елементарни случаи на употребата на езика и не обръщат внимание на по-сложните. Проблемите започват да възникват, тогава, от естествената склонност на философите да правят генерализации, да търсят общото и същественото, вследствие на което те започват да подвеждат *всички* употреби на езика под елементарните случаи, от които те изхождат. Това неправомерно генерализиране или обобщаване се оказва пагубно, защото води по-нататък до привидни въпроси или дилеми. Ето защо във философията ние не бива да обобщаваме, да постулираме общи черти и модели, а да наблюдаваме реалната употреба на езика в нейното многообразие.

В § 11 се казва, че ние започваме да изпускаме от очи многообразието на употребите на езика именно когато „философстваме“. Именно тогава сме обладани от желанието да намерим нещо универсално, субстанциално и скрито под повърхността на феномените. И сме склонни да придаваме на това нещо по-голяма тежест, отколкото на онова, с което разполагаме реално и извършваме на практика.

Най-енигматично звучи думата „философстване“ в § 15. Там се казва:

Често ще се оказва полезно, ако при философстването казваме: да именуваме нещо, това е подобно на действието, с което закачаме на един предмет табелка с неговото име.

Витгенщайн иска да каже: философската теория за именуването е довела вече до достатъчно заблуждения. Примери за това са Ръсел и самият той от времето на написване на ЛФТ. Ето защо би било най-безобидно (би създало най-малко проблеми), ако изходим от простата представа за зака-

чане на табелка с името на един предмет и не влагаме в акта на именуване нищо по-сложно, основополагащо, специално или тайнствено. От тази проста представа не следват философски тези, не следва философската теория, че езикът (трябва да) се състои от точно две базисни и несводими една към друга граматически категории „имена“ и „изречения“.

8. Кога езикът работи и кога омагьосва нашето мислене

За разлика от тези три първоначални появи на философията в текста твърдението от § 38 засяга цялата философия (не само теорията за значението, за имената или метода на обобщаване). На пръв поглед не е съвсем ясно какво трябва да означава това, че „езикът празнува“. Противоположността на „празника“ е „делникът“, т.е. работният ден или по-общо работата. И наистина по-нататък в текста, в частта, която е посветена предимно на новия начин на философстване, се появява и говоренето за „работене“ („Arbeiten“) на езика (§ 109) и за това, че той „работи“ („arbeitet“) (§ 132). Тъй като и двата параграфа са ключови (особено § 109 е доста известен, защото очертава почти афористично новия начин на философстване, за който късният Витгенщайн пледира), ще приведа от тях тук съответните контексти, в които става въпрос за работата на езика:

Всяко *обяснение* трябва да бъде изоставено и на негово място да дойде единствено описание. Това описание получава светлината си, т.е. целта си, от философските проблеми. Последните, разбира се, не са емпирични, а се решават чрез вникване [Einsicht] в начина, по който езикът ни работи [буквално: в работенето на нашия език, in das Arbeiten unserer Sprache – бел. Т. П.], и то така, че това работене бива опознато, *въпреки* склонността да не го разбираме. Проблемите не се решават чрез събиране на нов опит, а чрез съпоставяне на отдавна познатото. Философията е борба срещу омагьосването на разсъдъка ни от средствата на езика ни.

Омагьосването, за което Витгенщайн говори, не е омагьосване чрез езика изобщо, а омагьосване чрез езика на традиционната философия, чрез езика на метафизиката. Тъкмо метафизиците изхождат от езикови феномени и форми на езикова репрезентация и ги представят като форми на действителността, като форми на репрезентираното. Това, разбира се, е неправомерно, но не е било забелязано в почти цялата история на философията. Езикът на метафизиката следователно е този, който „празнува“, т.е. този, който не „работи“. Обратно, езикът на практиката е напълно наред. Той работи и ние сме в състояние да се разбираме на него (за разлика от философията, където консенсусът бързо изчезва, където всеки философ е, така да се каже, школа или теория за себе си). В този дух е и мястото от § 132:

Объркванията, които ни занимават, възникват, когато езикът, така да се каже, върти на празен ход [leerläuft], не когато работи [arbeitet].

Тодор Полименов: Философските проблеми възникват...

Какво означава обаче „езикът да работи“? Най-напред, очевидно, да си върши работата („arbeiten“ е именно „работя“ преди всичко в смисъла на „върша работа“, а не толкова в смисъла на по-неопределеното „функционирам“). Това може да означава според Витгенщайн най-различни неща. Един дълъг списък от действия, които извършваме чрез езика, е представен в § 23 (и този списък би могъл продължи произволно дълго):

- да заповядваме и да следваме заповеди;
- да описваме предмети, след като сме ги разгледали или измерили;
- да произвеждаме предмети по описания или чертежи;
- да съобщаваме събития;
- да правим предположения относно тях;
- да формулираме и проверяваме хипотези;
- да представяме чрез табели и диаграми резултати от експерименти;
- да измисляме истории и да ги четем;
- да играем театър;
- да играем игри на думи;
- да отгатваме гатанки;
- да разказваме вицове;
- да решаваме математически задачи;
- да превеждаме от един на друг език;
- да молим, да благодарим, да ругаем, да поздравяваме, да шепнем молитва.

Витгенщайн нарича такива неща „езикови игри“ и за тях е характерно, че не са чисто лингвистични феномени, а са една цялост от езика и дейностите, с които той е преплетен (§ 7). Тук много ясно се вижда органичната връзка на вербалното поведение с невербалната човешка *практика*, в която езикът е потопен и от която постепенно се е развил. Затова във ФИ се срещат и твърдения като „Да си представим един език, означава да си представим една форма на живот“ (§ 19) или „Заповядването, питането, разказването, споделянето принадлежат към нашата естествена история по същия начин както ходенето, яденето, пиенето, игрането“ (§ 25).

9. Взаимно разбиране и споделена практика

Какви обаче са критериите за една (успешна) езикова игра? В крайна сметка това е успехът на съвместната практика и взаимното разбиране, което е част от нея. Витгенщайн говори в тази връзка за „Verständigung“ (§§ 2, 3, 22, 143, 242). Съществителното „Verständigung“ има произхода си в глагола „sich verständigen“ („разбирам се (с някого)“, „разбираме се (по-между си)“, срв. също § 491), който идва от „verstehen“ („разбирам (нещо, някого)“). То би могло да се преведе на български като „разбирателство“ или „взаимно разбиране“ (интересно е, че на английски, както изглежда, няма подходящ превод и „Verständigung“ се превежда най-често с „communication“, т.е. с „общуване“). Така последният критерий за функциони-

Критика и хуманизъм, кн. 63, бр. 2/2025

рането на езиковите игри е общата или споделената практика. От нея се развива разбирателството.

Тук би могъл да възникне следният въпрос. След като Витгенщайн приема безкрайно многообразие на езикови игри, не е ли възможно да разгледаме и дискурса на метафизиката като собствена езикова игра, която би била също толкова легитимна колкото всички други? Смисълът на една езикова игра произтича в значителна степен от целта, на която тя служи. Езикът на метафизиката няма собствена цел, различна от целта на истинното говорене. Ето защо метафизическият дискурс не е собствена езикова игра, а по-скоро има претенцията да е продължение на „играта“, в която описваме действителността и установяваме истини относно нея. Например опитът да се открие една логическа форма, която е обща за езика и действителността (едно от начинанията на ЛФТ), има претенцията, че служи приблизително на същите цели, на които служи цялото говорене, което би могло да бъде характеризирano като истинно или неистинно. Отношението тук не е като това между например съобщаването на новини и разказването на вицове. Докато при описването на реалии от действителността езикът „работи“, то при правенето на метафизика той спира да прави това и започва да имитира работа. Философията на късния Витгенщайн се опитва да покаже именно кога и как се случва това. Един от отговорите е: когато се къса връзката с практиката.

БЕЛЕЖКИ

¹ Срв. писмото на Фреге до Витгенщайн от 28.06.1919 (Frege, 1919, 19 *et seq.*), където се казва: „Скъпи приятелю! Навярно отдавна очаквате да Ви отговоря и да Ви кажа мнението си за Вашето съчинение, което ми изпратихте. [...] Намирам го трудно разбираемо. Вие поставяте твърденията си най-често едно до друго, без да ги обосновавате или поне без да ги обосновавате достатъчно обстойно. Така често не знам дали да се съглася, понеже смисълът не ми е достатъчно ясен. При едно по-детайлно обосноваване и самият смисъл би се открил по-ясно. [...] Още в самото начало се заплитам в съмнение относно това, което искате да кажете, и по този начин не съумявам да напредна в четенето. [...] За по-добро разбиране бих желал примери – поне за да видя какво отговаря езиково на факта [Tatsache], на положението на нещата [Sachverhalt], на ситуацията [Sachlage], как се обозначава езиково един факт, едно съществуващо, както и едно несъществуващо положение на нещата, как се обозначава съществуването на едно положение на нещата и следователно съответстващият на положението на нещата факт, дали при това се получава някаква съществена разлика между положението на нещата и факта. Бих искал да получа пример за това, че Везувий е съставна част на едно положение на нещата. [И т. н.]“ (Всички цитати в текста са авторови преводи.) Докато в ЛФТ липсват де факто каквито и да било *примери*, то ФИ се състоят сякаш предимно от примери, и то почти без съпровождащи ги *обобщения*.

² За произхода на ФИ срв. съставеното от Йоахим Шулте критико-генетично издание: Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen. Kritisch-genetische Edition* (2001), където са публикувани пет версии на текста: от един протовариант от 1936 през един ранен вариант, един обработен ранен вариант, един междинен вариант до късния вариант от 1945 г., а именно самите ФИ.

³ Като пример може да послужи коментарът на Раатч (Raatzsch, 2003), в който на първия параграф, състоящ се от един цитат от Августин, с който текстът започва, и от три съвсем кратки абзца, са посветени 43 страници (pp. 105–148).

БИБЛИОГРАФИЯ

- Austin, J. L. (1956) Performative Utterances. In: Urmson, J. O., Warnock, G., J (eds.) Austin, J. L. *Philosophical Papers*. Oxford: The Clarendon Press, 1961, pp. 220–239.
- Frege, G. (1919) Briefe an Ludwig Wittgenstein aus den Jahren 1914–1919. In: Janik, A., Berger, C.P. (eds.) *Grazer philosophische Studien*, vol. 33/34 (1989), pp. 5–33.
- Gabriel, G. (1990) Literarische Form und nicht-propositionale Erkenntnis in der Philosophie. In: Gabriel, G. *Zwischen Logik und Literatur. Erkenntnisformen von Dichtung, Philosophie und Wissenschaft*. Stuttgart: Metzler, 1991, pp. 32–64.
- Kienzler, W. (2007) *Ludwig Wittgensteins „Philosophische Untersuchungen“*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Meggle, G. (2010) Analytische Philosophie. In: Sandkühler, H. J. (ed.) *Enzyklopädie Philosophie*. Bd. 1. Hamburg: Felix Meiner, 2010, pp. 78–85.
- Pichler, A. (2004) *Wittgensteins Philosophische Untersuchungen. Vom Buch zum Album*. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Raatzsch, R. (2003) *Eigentlich Seltsames. Wittgensteins Philosophische Untersuchungen. Band I: Einleitung und Kommentar PU 1–64*. Paderborn/München/Wien/Zürich: Schöningh.
- Tetens, H. (2009) *Wittgensteins „Tractatus“. Ein Kommentar*. Stuttgart: Reclam.
- Wittgenstein, L. (1980) *Briefe. Briefwechsel mit B. Russell, G. E. Moore, J. M. Keynes, F. P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker*. Ed. by B. F. McGuinness and G. H. von Wright. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Wittgenstein, L. (2001) *Philosophische Untersuchungen. Kritisch-genetische Edition*. Ed by J. Schulte. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Wright, G. H. v. (1982) Wittgenstein: eine biographische Skizze. In: Wright, G. H. v. (ed.) *Wittgenstein*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1986, pp. 23–44.